

הלל

יסוד החיוב בהלל

הלל דפסח נאמר כ'שירה': הגמ' במגילה יד. אומרת: 'אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה, ומה מעבדות לחירות אמרין שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן'. הרי שישנה חובה לומר הלל על ההצלה מעבדות לחירות ביציאה ממצרים. ורש"י בד"ה 'מעבדות לחירות' כתב: 'ביציאת מצרים אמרו שירה על הים', הרי שחיוב זה אמור על שעת הנס לומר הלל באותה שעה שנגאלו, ולא על החיוב בהלל לדורות לאמרו בתאריך זה כל שנה ושנה. וכן כתב בהעמק שאלה בושלח שאילתא כו שבשעת הנס החיוב הוא מדאו', ולדורות לא איירי הכא. שכן השאלות כתב: 'דמחייבין דבית ישראל לאודווי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא דמתרחיש להו ניסא'. והבין הנצי"ב בדעתו 'פי' בשעה שאירע הנס, ולא ביום ההוא בכל שנה דזה אין לו עיקר מן התורה אלא מדרבנן, וכן דייק מרש"י דלעיל שדווקא באותה שנה התחייבו להודות מדאו', וכ"כ הטו"א במגילה שם. ויש להביא סיעתא לכך מהמדרש רבה בפרשת בשלה כג 'ויאמרו לאמר נהיה אומרים לבנינו ובנינו לבניהן שיהיו אומרים לפניך כשירה הזאת בעת שתעשה להם נסים'. הרי מחוייבים לומר שירה בעת שעת ההצלה. נמצאנו למדים שהחיוב לומר הלל בלילה זה הוא משירת הים. והטו"א הביא מקור חיוב חדש מהירושלמי בסוטה פ"ה ה"ד לחייב לומר הלל לדורות בתאריך זה, שכן דרשו שם: 'רבי יוסי הגלילי אומר בשעה שהיו אבותינו בימים... פתחו את פיהן בשירה ובשבת... מה ת"ל לאמר לאמר לדורות'. הרי שלמדו משירת הים חיוב לדורות מדאו' לומר הלל. אך הנצי"ב בהעמק שאלה הבין כי חיובו לדורות הוא רק מדרבנן.

אמנם הסמ"ג בהל' מגילה כתב שק"ו זה הינו מדרבנן והחיוב בהלל הוא אינו מדאו'. ובאר הרא"ם שם שהק"ו הוא אסמכתא בעלמא הוא. וכן דעת הרמב"ם בריש הל' מגילה וכן ס"ל לדיעות שהחיוב במגילה הוא מדרבנן, וכן הכריע הביה"ל בס"י תכב 'דיש על האנשים חיוב מדברי סופרים'. ולדבריהם אין בק"ו הנ"ל כדי לחייב לומר הלל מדאו'.

והנה בגמ' בפסחים ק"ו. מצאנו מקור חיוב נוסף: 'נביאים שביניהן תקנו להן לישראל, שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן'. המגיד משנה בהל' חנוכה ג, ו למד מכך שמדאו' ישנו חיוב לומר הלל על ההצלה והנס כשנגאלין, אך רבנן קבעו ימים אלו לדורות לומר בהן את ההלל, ובכך יישב את דברי הרמב"ם שכתב שם שהחיוב בהלל מדברי סופרים. והקשה הגרי"ז בהל' חנוכה ג, ו שנאמר בגמ' שהנביאים תקנו גם את זמן אמירת ההלל 'על כל פרק ופרק', וא"כ גם זמן אמירת ההלל מיסודו הוא מדברי קבלה ולא רק מדרבנן. והחת"ס או"ח סי' רח, וביו"ד סי' רלג כתב כי החיוב לציין ולהזכיר את הנס הוא מדאו', ואופן הזכרתו הוא מדרבנן. ויל"ע מדוע היו צריכין נביאים שביניהן לתקן שיהיו

אומרים את ההלל, והלא נקבע החיוב בהלל במסכת מגילה יד., ולסמ"ג ולדעימיה דלעיל ברור הדבר, שהרי אין הק"ו מדאו', והנביאים עיגנו את חיובם לומר הלל על נס ההצלה בעת מסויימת. מצאנו בראשונים שישנם אופנים שונים באמירת ההלל, ושני דיני הלל נאמרו בעניין זה. ואפשר לבאר שהגמ' במגילה והירושלמי חידשו שיש לומר 'שירה' כשם שאמרו בעת גאולתן כשיצאו ממצרים, ואילו בגמ' בפסחים הורו עפ"י תקנת הנביאים לומר הלל בימי המועד ובימים שנגאלו מהצרה. וע"כ בזמן הגאולה והישועה, ולדעת הטו"א והירושלמי אף לדורות – יש לומר הלל כ'שירה' על היציאה לחירות. ובנוסף לכך יש לומר במשך הדורות הלל כ'קריאה' עפ"י תקנת חכמים. ובכך יש לבאר את דרשת הירושלמי בפסחים פ"ט ה"ג מהפסוק השיר יהיה לכם כליל התקדש חג. שיש לומר הלל בפסח כאותו הלל שנאמר בעת מפלת סנחריב, וכיון שהלל זה נאמר אז כ'שירה', אז גם הלל בליל פסח יש לאמרו כ'שירה'.

ומבוארים הדברים בר"ן בפסחים בדף כו: מדפי הרי"ף, שהביא משמיה דר' האי גאון 'שאיין אנו קורין אותו בתורת קורין, אלא בתורת אומר שירה, שכך שנינו ר"ג אומר בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים'. א"כ יש לומר את ההלל בערב זה בתורת 'שירה', כמי שיצא בעת ממצרים ומודה לד' על הנס. ומבואר בזאת מדוע לא הזכירה הגמ' בערכין י: את ההלל בערב פסח בכלל הימים שגומרים בהם את ההלל, שכן הלל זה נאמר כ'שירה' ולא כתקנת אמירת הלל.

נפק"מ בין ההלל הנאמר כקריאה ותקנת הנביאים לבין ההלל הנאמר כשירה; א. הר"ן שם בשם ר' האי גאון פסק שעל 'שירה' אין מברכין, שכן אינו נאמר כקריאה, וכן גומרים אז את ההלל (אמנם על ההלל הנאמר בשעת זביחתו נאמר בדף סד. שמעולם לא הגיעו לאהבתי, ופרש"י שם שלא גמרוהו. וי"ל שהוא דין הלל שונה שחיובו בשל המצווה. ואכמ"ל). ב. כתב החת"ס או"ח סי' נא: 'שירה' יכולה להאמר בישיבה ובלילה, אך הלל אינו נאמר בלילה כמבואר במגילה כ... ג. 'שירה' ניתן להפסיק באמצעה ולאכול סעודתו ולדבר בין הפרקים, שכן אינה מחוייבת לגדרי הפסק באמירתה. ד. המג"א בסי' תכב סק"ה כתב שנשים פטורות מכל הלל מפני שהוא מ"ע שהזמן גרמא. וכן הוא בתוס' בסוכה לה. בד"ה 'מי' שבסוכות ועצרת נשים פטורות, אך בפסח חייבות 'שאני הלל דפסח דעל הנס בא ואף הן היו באותו הנס אבל כאן לא על הנס אמור'. כלומר כיון שדין אמירת ההלל בפסח הוא בא מחמת הנס, יש לומר בו הלל מדין 'שירה' ובו חייבות גם נשים. ה. המג"א בסי' סב סק"א כתב שאין לומר את ההלל בכל לשון, ואף אם אינו מבין את שאומר, יוצא יד"ח. וי"ל שדווקא בקריאת ההלל יוצא יד"ח, שכן אומרו כדין, אך מדין 'שירה' יש להבין את השבח שמודה כלפי שמיא, ולא שייך להודות כשאינו מבין את שאומר. וכן מבואר בתוס' בסוטה לג. בד"ה 'וברכת' שברהמ"ז נאמרת בכל לשון 'מאחר שהברכה והשבח כלפי השכינה תוכל לברך בכל לשון שתצעה. ומסתמא בלשון שאתה מכיר שתתן שבח להקב"ה בלבב שלם להנאתך. והכי נמי איתא בירושלמי וברכת כדי שיהא יודע למי מברך'. ו. הגרי"ז בהל' חנוכה ג, ו כתב כי הלל הנאמר כשירה נאמר על היין, והלל שנאמר כקריאה אינו נאמר על הכוס.

יסוד דין הלל דחג הוא הפסוקים, או ההודאה: הגמ' בפסחים קיז. אומרת שנביאים שבהם תיקנו שעל כל פרק ופרק ועל כל צרה יהיו אומרים כסדר הזה. משמע שדין אמירת הלל מיסוד תקנת נביאים הוא. וכן הוא ברמב"ם בהל' חנוכה ג, ובהקדמה לטה"ז ובשורש הראשון שקריאת ההלל היא מצוה מד"ס. וכן הוכיח המ"מ שחובת אמירת הלל מדרבנן מהגמ' בברכות יד. שהסתפקה 'בעא מיניה אחי תנא דבי רבי חייא מרבי חייא: בהלל ובמגילה מהו שיפסיק, אמרינן ק"ו ק"ש דאורייתא פוסק הלל דרבנן מבעיא', הרי נקטה שדין ההלל הוא מדרבנן. הראב"ד בהל' חנוכה שם השיג וכתב כי הוא מצווה מדברי קבלה. והבה"ג המובא ברמב"ם בספר המצוות שורש א כתב כי הוא מדאו'. והרמב"ם שם חלק עליו והוכיח מכך שדוד המלך כתב את פרקי ההלל שתקנתם מאוחרת ואיננה דין דאו'. והרמב"ן בהשגותיו בשורש א כתב שמדאו' מצווה לומר את ההלל, ויתכן ומשה אמר מזמורים אלו ונכתבו ע"י דוד ושפיר מובן שמדאו' הן. ועוד י"ל שנוסח השירה אכן תיקן דוד המלך אך יסוד הדין לומר שירה נקבע מדאו' (כעין שכתב הטור או"ח בסי' קפח אע"פ שברכה שלישיית שבברכת המזון דוד ושלמה תקנוה' לא למימרא שלא ברכו אותם עד שבא דוד ושלמה דהא דריש להו כלהו מקרא אלא הם תקנו המטבע'. וראה פרישה סק"א בשם הרמב"ם בהשגות כי אין נוסח ברכת המזון מדאו'). עוד הוכיח הרמב"ן שם מהנאמר בתענית כח: שהלל דר"ח לאו דאו' הוא, שכן לא גומרים בו את הלל, משמע שביום שגומרים בו את הלל הוא מחוייב מדאו'.

צ"ל דנחלקו אם דין ההלל הוא הפסוקים הנאמרים שנאמרו ע"י דוד המלך, או חובת ההודאה. למרות שמדבריהם עולה שישנה אך חובת דרבנן ולא הזכירו דין דאו' של שבח ולשיר.

אם הלל דחג הוא על היום והמועד: הסמ"ק בסי' קמו כתב כי ישנה חובה מדאו' לומר הלל מהנאמר בפרשת עקב 'הוא תהלתך והוא אלוקיך', ותקנו רבנן כי יאמרוהו בחג, ולדבריו אין ההלל מדיני חג והמועד (שכן הפסוק הנ"ל אינו מענייני המועדות), אלא כך הנהיגו חכמים. ודלא כדיעות הנ"ל שדין אמירת ההלל הוא מהלכות המועד. נפק"מ יש לכך, שאבודרהם כתב שאין מברכין שהחיינו על ההלל שכן ברוך כבר שהחיינו בכניסת היו"ט. והגר"א בסי' כב כתב בדומה לכך כי ההלל נאמר על המצווה, ושהחיינו נאמר על המצווה. וכל זאת מהני אם ההלל נאמר על היום, אולם לסמ"ק שההלל אינו מהלכות המועד, אלא חז"ל מצאו הזדמנות לקיים מצווה מדאו' של הלל ושבח להקב"ה, ואזי לא יועיל ה'שהחיינו' הנאמר על היום לפטור את המצווה הנעשית שלא בסמיכות לברכה. ואחי הרב צבי יהודה נ"י באר בשיטת הסמ"ק שאין מברכין שהחיינו על ההלל, שכן אין מברכין שהחיינו על מצוות שבדיבור שאין בו מעשה, להבדיל ממגילה שיש בה מעשה קריאה מהכתב (ובתוס' רא"ש סוכה מו. ד"ה 'העושה סוכתו' חילק שמברכין על מגילה משום פירסומי ניסא). ובכך יש כדי ליישב אמאי אין מברכין שהחיינו על ספירת העומר.

הלל בליל הסדר דינו ככל חג, או כסיפור יצ"מ, או כשעת אכילת הפסח: איתא בפסחים לו: 'דאמר שמואל לחם עוני – לחם שעונין עליו דברים הרבה'. ורש"י בד"ה 'שעונין עליו דברים' באר 'שגומרים עליו את ההלל ואומרים עליו הגדה'. הרי שהכתוב קרא לחם עוני בשל ההלל הנאמר עימו, משמע שסבר שדין אמירת הלל זה בסעודה הוא מדאו', ומדיני הלילה הוא נאמר. וראה בבעה"מ סוף ערכי פסחים שמשום החיוב באמירת הלל זה ראו לנכון להזכיר לאמרו ע"י מה שאסרו לטעום אחר האפיקומן, וכן אסרו לשתות בין כוס ג' לד' כדי שלא ישתכר ויפסיד אמירת ההלל. וכתב המאירי בדף קטו: שעונין עליו דברים הרבה, ר"ל הגדה ותחילת הלל'. וכן נראה שהבינו התוס' במגילה כא. בד"ה 'לא תויי' שהקלו בחלק זה של ההלל לאמרו אחר חצות, והביא הר"ן בפסחים בדף כו: מדפי הרי"ף שיש שהקלו בכך, אך חלק ע"כ וסבר שיש להחמיר (ולשיטתייהו אזלי, שהתוס' במנחות סו. ד"ה 'זכר' הקלו בדרבנן לספור ספה"ע בבין השמשות, והר"ן בפסחים כח. מדפי הרי"ף כתב שאין להקל ולהכנס לספק אפי' במילי דרבנן). נראה שסברו כי הלל זה נאמר כחלק מסיפור יצ"מ, וס"ל למאירי ולתוס' שרק חלקו הראשון של ההלל ממלא תוכן זה, ורש"י והר"ן החשיבו אף את ההודאה לד' כחלק מהגדה ולכן יש לומר את כולה על המצה. וראה שכן הבינו התוס' בסוכה לח. בד"ה 'מי' שלמרות שנשים פטורות מהלל במועדים מ"מ בליל פסח חייבות לאמרו: 'דמחייבי בד' כוסות, ומסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא לומר עליהן הלל והגדה'. וא"כ הלל זה אינו נאמר ככל הלל דחג, אלא מחיובי פרסום הנס וסיפור יצ"מ. וכך יש להבין את התוס' בסוכה שם שנשים חייבות בהלל זה 'דשאני הלל דפסח דעל הנס בא ואף הן היו באותו הנס'. וא"כ מדיני ההגדה זוכרים את הנס ולא כשבח בפנ"ע ככל מועד. וראה שהרמ"א פסק בס"י תעז, א: 'שיקדים עצמו שגם ההלל יקרא קודם חצות', דבר המורה שסבר שכל ההלל צריך להאמר בעת מצוות סיפור יצ"מ, כרש"י (אמנם הגר"א ביאר דיקדים משום כוס ד', ולא מדיני ההלל). ויסוד החיוב בהלל כזכר לנס ראינו לעיל שמקורו הוא במסכת מגילה בדף יד. 'ומה מעבדות לחירות אמרי' שירה'. הרי שדין דאו' לומר הלל ושירה לזכר נס היציאה ממצרים. אמנם כרש"י שם בד"ה 'מעבדות לחירות' באר שחובת הלל זה נאמרה על אותה שנה בעת יציאת מצרים שאמרו שירה על הים, ולא על ההלל שנאמר לדורות בלילה זה. אולם הטורי אבן והמהרש"א הקשה על דברי רש"י מהמשך הסוגיא, שלמדו מדין שירה דפסח לפורים ושאלה הגמ' 'אי הכי הלל נמי נימא'. הרי דהבינו שבפסח יש לומר הלל בכל שנה, ולא רק בעת היציאה עצמה. והנה החת"ס באו"ח סי' רח וביו"ד סי' רלג כתב כי דין עשיית זכר לנס הינו מדאו', וגדרי התקנה במה לעשות את הזכר לנס – הינם מדרבנן. הנצי"ב בשאלתא כו כתב: 'פי' בשעה שאירע הנס, ולא ביום ההוא בכל שנה דזה אין לו עיקר מן התורה אלא מדרבנן', וכן דייק מרש"י דלעיל שדווקא באותה שנה התחייבו להודות מדאו', ודלא כמשמעות החת"ס שהלל לדורות הינו חיוב מדאו'.

הרמב"ן והר"ן הביאו את דברי ר' האי גאון כי מלבד ההלל הנאמר בביהכ"נ יש לומר הלל בעת הסעודה, והלל זה נאמר כדין שירה ולא כדין קריאה. ובמשנת יעב"ץ סי' יט סק"ג כתב שכיון שחייב אדם לראות עצמו כאילו עתה יצא ממצרים, הרי מחוייב בהודאה כמי שבשעה זו נעשה לו

נס (וקצ"ע שהיה צריך לומר בכל שנה ושנה חייב אדם לראות וכו') ולא בכל דור ודור, בכדי לבטא שבשעה זו התרחש ליה ניסא).

ועוד י"ל כי הלל זה נאמר מדין ההלל שבשעת אכילת הפסח, והאידנא נוהגין כן לזכר ההלל ההוא. אפשר להבין לפי"ז שאין ההלל נאמר בשל קדושת היום. וראה בגמ' בפסחים צה: שנאמר שם שיש לומר הלל בעת אכילת הפסח כדאמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוודק אמר קרא השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, לילה המקודש לחג טעון הלל לילה שאין מקודש לחג אין טעון הלל. וראה רש"י שם בד"ה 'התקדש חג' שכתב: 'אין לך לילי חג להטעין שירה חוץ מלילי פסחים על אכילתו'. הרי שחייבין בהלל זה כהלל דאכילת הפסח. הר"ן בדף כו: מדפי הרי"ף הקשה מדוע הגמ' בערכין לא הזכירה את הלל דליל פסח, ותירץ 'דהלל דמצווה לא קתני, תדע דהא לא מני נמי הלל שבשחיטת פסחים'. הרי שהלל בליל הפסח נאמר מדין המצווה ולא מדין הזמן. וראה שנבאר לקמן שקרבן הפסח גורם לחיוב היום.

רבנו דוד בדף קיה. הביא דברי ר' האי דלעיל ובאר כי הלל זה נאמר 'להידור הכוסות הוא בא לומר עליהן שירה', הרי שאין זה הלל לשם הודאה בפנ"ע ואף דין דרבנן אין בו, אלא משום דין הכוסות נאמר.

ואאמור'ר שליט"א באר כי לא פליגי הטעמים, שכן קרבן הפסח בא כזכר ליצ"מ, כתשובתנו לכן החכם, וע"כ אמירת הלל בעת אכילתו ומצוותו הינם מספרים ומזכירים את ניסי יצ"מ. ויתירה מכך, בשל הקרבן הוי יו"ט – הוא משום זכר ליצ"מ. והלל זה דעל היום חייבו לומר על המצה, או בשעת קיום מצוות היום בעת אכילת הפסח (וצ"ל דההלל בעת שחיטתו הוא וודאי דין נפרד). הרי שנתקן לומר הלל כזכר ליצ"מ, וגדרי התקנה הינם לומר בעת קיום מצוותיו.

חיוב בהלל כדין אמירתו בעת שחיטת הפסח: הבאנו לעיל את דברי הגמ' בפסחים צה: שלמדה מפסוק 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' שיש לומר הלל בעת שחיטת הפסח ובעת אכילתו. וכן מצאנו בגמ' שם בדף פה: שנהגו לומר הלל בעת אכילתו 'כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא', ובאר רש"י בד"ה 'זהלילא פקע': 'לקול המולת ההמון מההלל דומין כאילו הגגין מתבקעים שהיו אומרים ההלל על הפסח'. ויש להקשות מדוע היו צריכין פסוק לחייב הלל בעת אכילת הפסח, והלא יש לחייב בהלל בעת קיום המצווה מסברא כפי שלמדה הגמ' שם בדף צה: שיש לומר הלל בזמן שחיטתו 'אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן ואין אומרים הלל'. וקרא למה לי?

ויש לבאר עפ"י רש"י בדף צה: בד"ה 'לילה' שכתב: 'זמן עשייתו לא מיעט והרי הוא כפסח ראשון שטעון הלל בשעת שחיטתו... ולקמן אמרינן נביאים שביניהן תקנו להם שיהו אומרים על כל פרק ופרק וכל דבר חידוש'. מבואר ברש"י זה כי זמן עשיית הפסח נקרא 'כל פרק ופרק', דהיינו יום שהוא זמן עשייתו אקרי – חג ומועד שחייבוהו בהלל, ואינו חייב רק מסברא שיש לומר הלל בעת קיום המצווה. וא"כ ההלל נאמר בשל היום שהתקדש בזכות הקרבן הקרב בו. וראיה לכך יש

להביא מהגמ' בערכין י: שיום שחלוק בקרבנותיו אקרי מועד ויש לגמור בו את ההלל. וכן דייק בהררי קדם פסח בסי' ק מהרמב"ן בפסחים קיח. שכתב: 'היאך לא יהא טעון ברכה שאין לך הלל חובה כאכילת פסחים שהוא שעת גאולה'. הרי שזמן זה הוגדר ונקבע לשעת גאולה. והביא את דברי ר"ח בדף צח. שכתב: 'לא חל עליה אנינות, דהא משעת הפסח כיו"ט חשוב שאומר בו ההלל'. הרי שלא נאמר ההלל בשל הקרבת הפסח, אלא משום היום שהתקדש מפאת הקרבן הקרב בו.

הלל דבית הכנסת

הלל הנאמר בבית הכנסת: הרמב"ן בדף קיח. והר"ן בדף כו. בדפי הרי"ף כתבו שיש לומר הלל גם בבית הכנסת וגם בביתו. ויש לכאור גדר שתי חובות אלו.

בהררי קדם פסח בסי' קא, ב חידוש על פי באור הגר"א בהל' חנוכה בסי' תרעא, ז לגבי דין הדלקה בבית הכנסת שיש לברך ע"כ שכתב: 'ראיה מהלל בלילי פסחים שנתקן על הכוס ואומרין בב"ה משום פרסומי ניסא'. הרי שדין אמירת הלל בבית הכנסת הוא בשל פרסומי ניסא, והסיק שם בשם אביו שלכן נקט השו"ע בסי' תפז, ד' 'בליל ראשון של פסח גומרין ההלל בציבור', ואכן יחיד לא יאמר הלל זה. וכן נקט מו"ר במשנת יעקב בהל' חו"מ ת, ה בהוספה.

אך משמיה דהגר"ח סולוביצ'יק אמר שהלל זה נאמר מדין הלל דיו"ט ונלמד מהפסוק 'השיר הזה יהיה לכם כליל התקדש חג'. והלל הנאמר בהגדה הוא משום סיפור יצ"מ, ויכול היה לצאת ידי שני החיובים כאחד, אלא שזריזין מקדימין. ולפי"ז הלל דביהכ"נ אינו נתקן משום פרסומי ניסא, ואף על היחיד לאמרו משום יו"ט.

ואפשר לומר עפ"י הנאמר במסכת סופרים כ, ז: 'מצוה הן המובחר לקרות את ההלל... ולברך עליהן, ולאומרן בנעימה, לקיים מה שנאמר ונרוממה שמו יחדיו, וכשהוא קורא אותה בביתו אינו צריך לברך שכבר בירך ברבים'. נראה מפשט הכתוב כי הלל הנאמר בבית הכנסת הינו אותו הלל הנאמר בביתו, ומקדימין לאמרו בבית הכנסת לא משום דזריזין מקדימין ולא משום פרסומי ניסא, אלא משום שעדיף לאמרו ולרומם שמו יחדיו שכן ברוב עם הדרת מלך.

לומר הלל מבעוד יום, קודם שתחשך: הרמ"א כתב בשם הר"ן בסי' תעז, א לגבי הלל שנאמר בבית שיקדים עצמו שגם ההלל יקרא קודם חצות. ויש להסתפק אם הגבלת זמן זו לכתחילה הינה מדיני ההלל ולמדו זאת מכך שהפסח נאכל עד חצות, או שהוא מדיני המצה וד' כוסות שההלל נאמר עליהן וחייב להקדים לאמרו בשעה שהן נאכלין. ונפק"מ דאם חיוב אמירת ההלל הוא בשעת מצוות האכילה, גם אין לאמרו קודם שתחשך, ואם מדיני ההלל הוא יש לדון בטר טעמא דאמירתו כדלעיל. ראה בגר"א שכתב שיקדים משום כוס ד', ולא משום דיני ההלל.

ובדין ההלל הנאמר בבית הכנסת בברכה אם ניתן להקדימו, בספר מועדים וזמנים סי' רס הביא מסכת סופרים כ, ז שנאמר שם: 'מצוה הן המובחר לקרות את ההלל... ולברך עליהן, ולאומרן

בנעימה, לקיים מה שנאמר ונרוממה שמו יחדיו, וכשהוא קורא אותו בביתו אינו צריך לברך שכבר בירך ברבים'. והסתפק אם יכול לומר הלל זה מבעוד יום. יסוד הספק הוא אם הלל זה שווה בדינו לדיני אכילות מצווה שנוהגות רק מבערב, או שהוא הלל הנאמר בשל היום ומשעה שקיבל את קדושת היום, מחוייב בכל דיניו. וראה מש"כ לעיל.

אולם יתכן ויש להחמיר בעניין זה, משום שהלל זה פוטר את ההלל הנאמר בלילה בעת סעודתו, וע"כ צריך הוא להאמר בברכה בזמן חיובא של ההלל השני. אא"כ מעיקרא תוקן הלל בציבור להאמר מבעוד יום ובכו"ז הוא פוטר את הנאמר בערב. אך בשבולי הלקט סדר פסח סי' ריח הביא מחלוקת אם יש לברך בליל הסדר ברכה בפנ"ע: 'הא למדת שקריאת הלל בהגדה אינו טעונה ברכה... אמרו עליו על רבינו יצחק בר אברהם כי היה מברך על ההלל בלילי פסחים שתי ברכות לקרוא קודם הסעודה ולגמור על כוס רביעי'. ולפי"ז יש לדון בעיקר דינו של הלל זה ללא מחוייבות לברכתה, שכן בביתו יברך בשנית בפנ"ע.

דיני אמירת ההלל

להפסיק באמצע פסוק: הגמ' במגילה ב"דף כב. אומרת ש'כל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה'. והנה בתהלים קיח, כה נאמר הפסוק כצורתו: 'אנא ד' הושיעה נא אנא ד' הצליחה נא'. ובאמירתנו את ההלל אנו מפסיקים באמצע הפסוק, וכופלים כל חצי פסוק זה.

התוס' בסוכה ב"דף לח: ד"ה 'הוא' תי': 'הכא שאני שאמרוהו שני בני אדם', וא"כ הותר לשני בני אדם המחלקים ביניהם את הפסוק להפסיק באמצע פסוק. ועיקר הקפידא היא שהפסוק יאמר כצורתו, ולא אכפת לן שיקטענו אחד אם יודע שישלימנו חבריו. ובהערות הרצי"ה קוק זצ"ל על עולת ראייה ב'עמ' תיד הביא שכן מצאנו בירושלמי בברכות פ"ח ה"ה 'דאילין אמרין דין ברוך הבא ואילין אמרין בשם ד', 'וכ"כ הט"ז ביו"ד סי' רסה ס"ק יב שאבי הבן אומר 'אשרי תבחר' והציבור עונה את סוף הפסוק 'נשבעה בטוב'.

המאירי בסוכה שם באר שהמנהג היה לחזור אחר הש"ץ בכל חצי פסוק שאומר 'הוא אומר אנא ד' הושיעה נא והם חוזרים אנא ד' הושיעה נא'. הרי שנתשייר נוהג זה שחוזרים על חצאי פסוק זה. ובגלל שנאמר ש'אם בא לכפול, כופל' אומרים פסוק זה פעמיים.

בשו"ת יכין ובוועז ובמגן גבורים בסי' נא סק"ג כתבו שבמקום שיש אתנחתא או זקף קטן אפשר להפסיק, ובשו"ת חת"ס או"ח סי' יחלק עליהם, וכן נראה שהמשנ"ב בסי' רפט סק"ב לא ס"ל כן וע"כ כתב 'יש מההמון שפותחין מעל כן ברוך וגו' ושלא כדין הוא'.

בנשמת אדם כלל ה, ב כתב שבדרך תפילה מותר להפסיק באמצע הפסוק.

המגן אברהם סי' תכב סק"ה הביא בשם הכלבו דדוקא בתורה ובנביאים נאמרה הגבלה זו אבל בכתובים אפשר דשרי לחלק, וכ"כ בשו"ת רב פעלים ח"א או"ח סי' יא, וא"כ שפיר מפסקינן בפסוק זה. אמנם מקושיית התוס' בסוכה נראה דלא סברו הנך תירוצים.

חיוב נשים בהלל: תוס' בסוכה ב"דף לח. בד"ה 'מי' כתבו דנשים מחוייבות בהלל ובהגדה בליל פסח 'דמחייבי בד' כוסות, ומסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא לומר עליהן הלל והגדה'. ואילו רבנו דוד בפסחים קח. ס"ל שיש תקנה מיוחדת לשתות ד' כוסות, שכן נשים ועמי ארצות אין אומרים הלל והגדה ובכו"ז מחוייבין בד' כוסות. וראה ביה"ל בסי' תעב סעי' ה שכתב: 'ודע דלפי מה שפסק השו"ע דנשים חייבות ג"כ בד' כוסות כאנשים, א"כ צריכות ליהזר שיאמרו סדר ההגדה על כל כוס וכוס או שעכ"פ ישמעו מבעליהן דאל"ה לדעת הפר"ח אפילו בדיעבד לא יצאו בשתיית הכוסות דהוה כמו ששתאו בבת אחת... דכל מצות הנוהגות באותו לילה נוהגות גם בנשים'. המג"א בסי' תכב סק"ה כתב שנשים פטורות מכל הלל משום שהוא מ"ע שהזמן גרמא. ולפי צדדים שהבאנו לעיל לחיוב הלל בליל הסדר, יש לעיין אם יש לחייבן משום שהלל זה נאמר כחלק מסיפור יצ"מ, או כדין הלל בעת מצווה, או שיום הקרבת הפסח אקרי מועד ולא שהזמן גרמו שיבוא.

מי אומר את ההלל בעת שחיטת הפסח: רש"י בפסחים סד. בד"ה 'קראו את ההלל' כתב שאכל כיתות קאי'. ויש להוכיח מרש"י בסוכה נד: בד"ה 'ערב הפסח' שכתב: 'כת קוראה את ההלל ג' פעמים שהיו פסחיהם מרובין והיו טעונין הלל בשחיטתם, ולא היו מספיקין לשחוט פסחם כל כת וכת עד שיקראוהו שלש פעמים'. הרי שדין אמירת ההלל מוטל על כל ישראל הזובחים את פסחיהם. ואילו התוס' בסוכה שם נד. בד"ה 'שיר' כתב שהלל זה נאמר ע"י הלויים. ביסוד מחלוקתן י"ל דנחלקו בעיקר דין אמירת הלל בעת שחיטתו, אם נאמר כחלק ממעשה הקרבנות ומדיני הקרבן הוא בא ועל כן על הלויים המקריבין לאמרו, או שמא הלל זה נאמר כחובת היום או כסברת הגמ' בפסחים צה: שיש לומר הלל בזמן שחיטתו 'אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן ואין אומרים הלל', ואזי החיוב לאמרו מוטל על הזובחים והעוסקים בו. והגר"ח סולוביצ'יק בסטנסיל בסי' כט הוכיח מהגמ' בערכין י. שיש דין שירה אף על הלויים בחצוצרות שנאמר על זבחי שלמיכם, ובאר בדעת רש"י כי בנוסף לדין שירה על הקרבנות יש דין שירה מיוחד בפסח על העוסקים בשחיטת הפסח לומר הלל.

כוס של אליהו: הגמ' בפסחים קיח. גורסת לפי הרשב"ם ורש"י: 'ת"ר רביעי גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול, דברי רבי טרפון'. אולם יש שגרסו כי אחר ששתה כוס רביעית, אומר את ההלל על כוס נוספת. הטור בסי' תפא כתב שלגירסת רשב"ם קיח. ד"ה 'ה"ג ת"ר רביעי' אין לשתות כוס חמישית ולא נזכר דין זה כלל, וכ"כ ר' האי גאון ורס"ג. אולם רב יוסף טוב עלם הובא בתוס' בדף קיז: בד"ה 'רביעי' סבר שאם הוא חולה או תאב לשתות התירו לו כוס זו, וכ"כ רב שר שלום. אך הרמב"ם בהל' חו"מ ה, י לא הגביל דין זה לחולה וכדו': 'ויש לו למזוג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול... וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות', וכן הוא ברי"ף בדף כו.. וכן הרא"ש בפסחים

פ"י סי' לג כתב: 'וי"א כוס חמישי הוה ליה חובה ונהגו העולם לעשות רשות'. והב"י הביא את דעת הר"ן שמצוה מן המובחר לשתות כוס זו ולומר עליו הלל הגדול.

השו"ע לא הזכיר כוס זו כלל ונראה דסבר כרשב"ם וכגאונים שאין לנהוג כוס זו, אך הרמ"א בהגהה בסי' תפ"א, א פסק כן למי שחולה או תאב לשתות יכול לשתות כוס זו ולומר עליה הלל. נראה דסברו כבעה"מ שם שכתב כי ר' טרפון שחייב בכוס זו חולק על הנאמר לא יפחתו לו מד' כוסות וסובר שיש ליתן ה' כוסות. ואנן לא ס"ל כן אלא כדברי הגמ' ולכן לא נוהגת כוס זו, אלא שהתיר הרמ"א לשתות כוס זו כשיטת הראשונים שהקלו לנצרך לכך.

המשנ"ב בסי' תפ"ק"י כתב שמנהגינו כרי"ף, כרמב"ם והרא"ש 'למזוג כוס אחד יותר מהמסובין וקורין אותו כוס של אליהו הנביא [לרמז שאנו מאמינים שכשם שגאלנו הש"י ממצרים הוא יגאלנו עוד וישלח לנו את אליהו לברוננו], אך לא כתב אם יש לשתות אותה. וכן הסיק המהר"ל בהגדה עמ' קע"ה וכי די בכוס אחת לבעה"ב ועליה יאמרו כל המסובים את ההלל.

והנה בגמ' נאמר שרבנן שתיקנו ד' כוסות דרך חירות, וכשתיקנו כוס נוספת צ"ל שלא הוסיפו כוס בדרך חירות, שכן מניין ד' כוסות הוא בדווקא כמש"כ לעיל. ואכן האבודרהם בסדר ההגדה כתב: 'אבל כוס חמישי התירו שיש סמך מעט מן הפסוק כנגד והבאתי אתכם'. וא"כ בניגוד לד' כוסות ראשונות שתוקנו כנגד לשונות של גאולה והצלה ממצרים, כוס זו תוקנה כנגד השלב הנוסף שאחרי כן – 'והבאתי אתכם אל הארץ... ונתתי אתה לכם מורשה' שמות ו, ח, שאינה הצלה ממצרים אלא הינה גאולה וחירות עולם המובטחת לנו ע"י הטבעת חותם קודש בטבע היהודי בברית והשבת לב אבות ולב בנים בבוא אליהו ומשיח בבי"א, ומכאן נובע שמה.